

НЕСОЦИЈАЛИСТИЧКИ ОБЛИЦИ ПРИВРЕЂИВАЊА КАО ОСНОВА РОБНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СОЦИЈАЛИЗМУ(*)

На савременој етапи развитка социјалистичког привредног система схватања о робном карактеру социјалистичке привреде несумњиво имају доминантан карактер у економској теорији социјализма. Сагласност већине економиста да је у социјализму робна производња нужна, међутим, не значи да су они сагласни у начину тумачења њене нужности, да је прихватају у подједнакој мери нити да имају у виду све последице које проистичу из таквог става. У том смислу на савременој етапи развоја социјализма и даље постоје схватања о неробном карактеру социјалистичке привреде, иако се њихове размере и њихов објективни друштвени значај налазе у опадању. Међутим, упоредо са њима, али у знатно ширим размерама продужују да постоје схватања која прихватају нужност робне производње у савременим социјалистичким земљама али поричу робни карактер развијених социјалистичких односа сматрајући да је постојање робних односа у савременим социјалистичким земљама производ односно последица несоцијалистичких облика привређивања у њима. Како су ова схватања представљала први облик прихватања нужности робне производње у социјализму и како такав начин третирања робне производње у социјализму и данас изазива значајна неслагања у ставовима економиста, то разматрање овог питања има не само теоријски значај и не односи се само на историју развитка социјалистичке економске мисли већ нам омогућава да објективније сагледамо и неке данашње дилеме.

Теоријска схватања о неробном карактеру социјалистичке привреде полазила су од тога да у капитализму долази не само до потпуног обухватања привредног живота од стране робних односа већ и до њиховог коначног иживљавања, тако да од самог почетка социјалистичке револуције почиње процес укидања робне производње. Као појаву која представља типично обележје друштвене организације привредног живота ова схватања везују робну производњу искључиво за капиталистички начин производње, док у социјализму, према њима, њој начелно нема места. Оваква схватања била су теоријска основа економске политике у првим годинама после револуције не само у Совјетском Савезу (политика ратног комунизма) већ и у осталим социјалистичким земљама, иако се не може порећи да су у прихватању курса ка укидању робних односа непосредно после социјалистичке револуције одговарајућу улогу имале и непосредне прилике изазване ратом и ратним последицама.

Негативне последице оваквих теоријских концепција и покушаја да се у складу са њима непосредно после социјалистичке револуције организује расподела и потрошња материјалних добара на „комунистичким принципима“ (В. И. Лењин) биле су вишеструке. Реквизиција производа („продразвјорстка“) као средство прибављања пољопривредних производа

(*) Овај чланак представља део (главу) из докторске дисертације аутора „Узроци робне производње у социјализму“, одбрањене на Правном факултету у Београду, новембра 1965. Сем извесних незнатних допуна које су биле неопходне да би се рад могао схватити ван целине у оквиру које је проблем разматран, чланак се објављује у истом облику у коме је садржан у дисертацији.

од сељака и директна дистрибуција како пољопривредних тако и индустријских производа нису били у стању да замене развијен и устаљен систем робних односа, због чега су економске везе између града и села знатно ослабиле. На тај начин, политика ограничавања робних токова и натурализација привредног живота, до које је у Совјетском Савезу дошло непосредно после социјалистичке револуције, створила је не само негативне политичке последице — јер је одузимајући жито од сељака стварала отпор на селу и доводила у питање савез основних друштвених класа — већ и озбиљне економске проблеме. Захваљујући условима грађанског рата и спољне интервенције, али и због ослабљених економских веза између града и села, укупна привредна активност у периоду ратног комунизма у Совјетском Савезу знатно је опала у односу на предратни ниво (1), чиме су биле угрожене не само позиције нове власти у односу на спољну интервенцију већ и тековине социјалистичке револуције уопште.

Напуштање економске политике ратног комунизма и прелаз на нову економску политику, до кога је дошло средином 1921, значе истовремено и прво одступање од ранијих ставова о укидању робних односа у социјализму. Немогућности ликвидирања робних односа непосредно после револуције односно нужност коришћења робних веза за нормално функционисање привреде ставили су економску науку пред проблем како да усагласи своје теоријске ставове са реалним производним односима односно друштвеном организацијом привредног живота која се наметала као објективна нужност. У свом најранијем облику ово усаглашавање извршено је прихватањем нужности робних односа у социјализму али само у својству остатака несоцијалистичких облика привређивања или односа који се образују између њих и социјалистичког сектора привреде и као такви имају прелазни карактер.

Према овом схватању социјалистичка привреда по својим унутрашњим законитостима нема робни карактер, те отуда робни односи у њој нису нужни. Заосталост привреде Совјетског Савеза је узрок што у њој постоје врло значајни остаци старих облика привређивања међу којима посебно место заузимају капиталистички производни односи и, као најзаступљенији, производни односи ситне робне производње. На тај начин, сматра се да нужност робних односа у социјализму не проистиче из природе социјалистичког привредног система већ из хетерогености социјалистичке економске структуре у којој поред социјалистичких односа, који немају робни карактер, постоје и односи капиталистичке и ситне робне производње који имају робни карактер. С обзиром да хетерогеност социјалистичке економије представља појаву која се према совјетским ауторима ликвидира у прелазном периоду од капитализма ка социјализму, то се и нужност робних односа која одатле проистиче такође ограничава само на ову етапу социјалистичке изградње.

Оваква оцена нужности (односно узрока), природе и временског трајања робних односа у социјализму, која је током двадесетих година била

(1) Према оскудним подацима који се данас могу наћи у односу на предратни период (1913) обим производње 1920 износио је у пољопривреди 54,4%, а у индустрији свега 17,5% (Основы теории советского хозяйства, Ленинград, 1931, с. 71).

доминантна, може се наћи и у многим каснијим радовима совјетских економиста. „Нужност робне производње у прелазном периоду — каже И. Вјазмин — диктирана је тиме што упоредо са општеном, државном својином постоје милиони ситних сељачких газдинстава“ (2). Слично мишљење о прелазном периоду од капитализма ка социјализму изражава и М. Ф. Макарова: „Социјализам, као што је познато, сам не рађа робну производњу већ је добија, такорећи, у наслеђе од претходног уређења. Даље постојање робне производње и коришћење робних веза између града и села у прелазном периоду од капитализма ка социјализму условљено је хетерогеношћу економике и, пре свега, постојањем многобројних ситних сељачких газдинстава“ (3). Најзад, треба поменути да се овакво мишљење може довести у вези и са Лењиновим ставовима из 1921. Наиме, у свом раду *О порезу у природи (значај нове политике и њени услови)* Лењин, позивајући се на једну своју брошуру из 1918, такође изражава мишљење да је совјетска економика хетерогена и да у њој постоји већи број елемената који припадају разним друштвено-економским формацијама. Пошто је по његовој оцени у томе срж питања, то их он једно за другим и набраја: (1) патријархална, тј. у великој мери натурална сељачка привреда; (2) ситна робна производња (овде убраја пре свега сељаке који продају жито); (3) приватни капитализам; (4) државни капитализам, и (5) социјализам. Што се тиче релативног значаја ових сектора, Лењин сматра: „Јасно је да у ситно-сељачкој земљи преовлађује, и не може да не преовлађује, ситно-буржоаска стихија: већина, и то огромна већина земљопродаца су ситни робни произвођачи“ (4).

Прихватање нужности робних односа у социјализму као последице несоцијалистичких облика привређивања, који стоје упоредо са неробним социјалистичким производним односима, отвара неколико питања. Од начина на који се она решавају зависи не само оцена места робних односа у социјализму већ и схватање карактера социјалистичког привредног система у целини. Међу њима су посебно значајна три питања: прво, **какав** је однос између несоцијалистичких (робних) и социјалистичких (наводно неробних) односа у социјалистичкој привреди и, каква је природа тог односа са становишта робне или неробне природе укупне привреде; друго, какво је релативно учешће ових производних односа у економској структури социјалистичког друштва и, с обзиром на то, какав је карактер целе структуре односно саме социјалистичке привреде; најзад, у вези са претходним питањем, како се промене у релативном учешћу појединих облика привређивања одражавају на социјалистички привредни систем а пре свега на даље постојање робних односа у социјализму.

1. *Општа природа односа социјалистичких и несоцијалистичких облика привређивања.* — Када је реч о карактеру односа социјалистичких (неробних) и капиталистичких и ситно-робних производних односа као појава које, иако различите, несоцијалистичке, постоје у оквиру једне је-

(2) И. Вјазмин: И. В. Сталин о товарном производстве и законе стоимости при социализме, „Вопросы экономики“, 1952, № 12, с. 7.

(3) М. Ф. Макарова: Об экономических связях города и деревни и новых условиях, „Вопросы экономики“, 1957, № 6, с. 98.

(4) В. И. Лењин: Изабрана дела, Београд, 1960, том 14, с. 279.

динствене социјалистичке привреде, треба поменути да је у совјетској економској теорији ово питање разматрано још у првим годинама после социјалистичке револуције. Начин дефинисања овог односа, може се рећи, био је кључни проблем на коме су се разишле концепције Е. Преображенског и Н. Бухарина у дискусији која је вођена у периоду 1924—1926.

Према Е. Преображенском питање природе односа социјалистичких и несоцијалистичких облика привређивања као различитих елемената једне економске структуре није типично само за социјалистичку привреду јер се поставља за свако друштво, тако да се и у социјализму мора решавати у складу са законитостима које важе за развој сваке економске структуре. „Ни једна економска формација — сматра Е. Преображенски — не може се развијати у чистом облику, само на основу оних иманентних закона који су својствени датој формацији. То би противречило самој идеји развитка. Развитак сваке економске форме означава потискивање осталих економских форми, њихово потчињавање новој, њихово стално нестајање. У таквим условима дијагонала паралелограма сила које дејствују у области економике никада не може лежати на линији унутрашњих закона владајуће форме већ се под дејством сила које делују у супротном правцу увек одступати од те линије. А те силе које делују у супротном правцу, тј. силе других економских форми, укључене у дати систем привреде, образују се по линији њима својствених закона развитка. Ти закони развитка старих форми претварају се сада просто у законе супротног деловања нове форме“ (5).

Што се тиче начина истовремено постојање производних односа и привредних сектора који се међусобно разликују, у овом случају социјалистичког и приватног сектора, Преображенски сматра да су, уопште узев, могуће три солуције: да приватни сектор расте на рачун социјалистичког, да оба сектора постоје један поред другог на бази равнотеже уз еквивалентну размену међу њима и, најзад, да социјалистички сектор расте на рачун приватног. Он, пре свега, одбацује могућност дугорочне егзистенције једног и другог сектора на бази равнотеже. По његовом мишљењу, „Бесмислено је сматрати да социјалистички систем и систем приватне робне производње, укључени у један исти систем националне привреде, могу постојати један поред другог на бази потпуне економске равнотеже међу њима. Таква равнотежа не може дуго да опстане, зато што један систем мора да прогута други. Овде је могуће: или деградација, или развитак напред али стајање на једном месту није могуће“ (6). Како је и друго односно у датом редоследу прво решење — јачање приватног сектора на рачун социјалистичког — такође неприхватљиво, Преображенски закључује: „На тај начин ми долазимо до трећег, не само могућег већ у нашим условима и неизбежног случаја, тј. до политике цена свесно срачунате на експлоатацију приватне привреде у свим њеним видовима“ (7). Или, како се он изјаснио у ширем смислу у погледу економске политике у целини а

(5) Е. Преображенский: Основной закон социалистического накопления, „Вестник Коммунистических Академий“, 1924 № 8.

(6) Исто, с. 78.

(7) Исто, с. 79.

не само политике цена: „У сваком случају мисао о томе да се социјалистичка привреда може развијати сама, не дирајући и средства ситнобуржоаске, па према томе и сељачке привреде, јесте без сумње реакционарна, ситнобуржоаска утопија. Задатак социјалистичке државе не састоји се у томе да узима од ситнобуржоаских произвођача мање него што је узимао капитализам већ у томе да узима више из још већих прихода који ће бити обезбеђени у ситној производњи национализацијом целокупне привреде а исто тако и ситне привреде земље“ (8).

На основу оваквих схватања Преображенски је формулисао свој познати закон социјалистичке акумулације као основни економски закон социјалистичке привреде који стоји насупрот закону вредности као основном закону робне привреде. Однос тих закона сличан је односу сектора у којима они владају. Другим речима, како у свом чланку о закону вредности из 1926 он каже: „Закон социјалистичке акумулације не представља једини основни закон совјетске економије. Карактеристика нашег робно-социјалистичког система привреде састоји се у томе што у њему истовремено делују два закона, са дијаметрално супротним тенденцијама. Други од та два закона је закон вредности. Док у првом закону свој израз налазе тенденције наше будуће привреде, у другом закону нас притиска прошлост која упорно тежи да нас задржи на садашњем ступњу и да врати назад точак историје. У закону вредности концентрише се сума свих тенденција робних и робно-капиталистичких елемената наше привреде а такође и сума свих утицаја светског капиталистичког тржишта на нашу привреду“ (9).

На овај начин у радовима Е. Преображенског до краја је развијена концепција која признаје нужност робних односа у социјализму али само у својству несоцијалистичких облика привређивања. Преображенски социјалистичку привреду сматра као хетероген скуп различитих елемената који стоје један поред другог али не утичу један на другог у правцу измене својих квалитета већ једино потирући узајамно интензитет и обим свог деловања. Социјалистичка привреда је, другим речима, дефинисана као смеша, скуп елемената који се не могу прилагодити један другом, тако да по својој природи представља *mixtum compositum* у коме једни елементи постепено апсорбују друге. У оваквом хетерогеном скупу робни односи, и то како односи просте тако и односи капиталистичке робне производње, постоје у социјалистичкој привреди као несоцијалистички производни односи који морају бити апсорбовани од стране социјалистичких. А пошто социјалистички производни односи сами немају робни карактер, то према оваквом схватању нестајањем ситноробних и капиталистичких робних односа истовремено нестају и робни односи уопште.

Овакав начин схватања односа појединих сектора социјалистичке привреде је у време свог формулисања био веома оштро критикован од стране Бухарина. По Бухарину приватан сектор (и робни односи) и државни сектор (у коме односи немају робни карактер) се не смеју супрот-

(8). Исто, с. 59.

(9) Е. Преображенский: Закон ценности в советском хозяйстве, „Вестник Коммунистической Академии“, 1926, № 4, с. 3.

стављати један другом. Њихово паралелно постојање представља специфичност прелазног периода али њихов међусобни однос нема карактер борбе, сукоба, већ, пре свега, карактер узајамног допуњавања, сарадње. постепеног приближавања путем кооперације међу њима. Управо кроз овакву њихову међусобну кооперацију се приватни сектор и робни односи постепено претварају у социјалистичке производне односе, губећи самим тим и свој робни облик, стапајући се на тај начин са чистим социјалистичким односима. Због тога политика социјалистичке државе не сме да буде усмерена на апсорбовање ситносељачке, привреде већ на развијање економске сарадње између ње и социјалистичког сектора. „До социјалистичке производње на земљи — сматра Бухарин — ми ћемо доћи не путем истискивања сељачких газдинстава од стране совјетских на основу разарања сељачких газдинстава већ потпуно другим путем, и то управо путем привлачења сељаштва у кооперацију; ми ћемо до социјализма овде доћи преко процеса промета [подвукао А. В] а не непосредно преко процеса производње; ми ћемо доћи овде преко кооперације“ (10). На тај начин, према Бухарину робни односи су нужни не само као несоцијалистички производни односи већ и као односи помоћу којих се остварује међусобно повезивање (кооперација) социјалистичког и несоцијалистичког сектора народне привреде.

Остављајући по страни друге разлике између схватања Преображенског и Бухарина, као и последице које је прихватање једне или друге концепције могло имати за даљи развој социјалистичког привредног система СССР (пре свега социјалистички преображај села), може се запазити да схватање које заступа Бухарин иде испред оног које заступа Преображенски у том смислу што Преображенски прихвата као робне односе само оне који стоје ван социјалистичког сектора и независно од њега док Бухарин прихвата као такве и односе који постају између социјалистичког и несоцијалистичког сектора привреде. У овом смислу може се рећи да је оно потпуније јер Преображенски, објашњавајући резултат до којег морају довести односи ових сектора (проширивање социјалистичког сектора привреде на рачун несоцијалистичког, тзв. првобитна социјалистичка акумулација) не дефинише и карактер друштвених односа који се њима формирају..

Наиме, признавање нужности робних односа само у својству остатака несоцијалистичких облика привређивања је од самог почетка имало парцијалан карактер. Оно је објашњавало економску природу два различита дела социјалистичке привреде узета посебно, социјалистичког и несоцијалистичког, објашњавало је и садржину, општи резултат њиховог међусобног односа (апсорбовање приватног од стране социјалистичког) али је остављало по страни друштвени облик њиховог међусобног повезивања. Чак и да се прихвати тумачење о социјалистичкој привреди као појави која представља *mixtum compositum*, скупу чији се делови међусобно не прожимају, ти делови ипак нису могли постојати независно један од другог. А пошто је сарадња међу њима била неопходна, од самог почетка постав-

(10) Н. И. Бухарин: Новое откровение о советской экономике или как можно погубить рабоче-крестьянский блок, „Большевик“, 1924, № 15—16.

љало се питање карактера, економске природе односа који се формирају ради повезивања социјалистичког и несоцијалистичког сектора.

У првим огдинама после остварене револуције владало је схватање по коме и ови односи немају односно не треба да имају робни карактер. Веза између ситне сељачке привреде и социјалистичког сектора остваривана је углавном кроз реквизицију пољопривредних производа од сељака. Како овај покушај натуралног повезивања државног и приватног сектора није успео јер је ослабивши економску везу између града и села био један од фактора који су привреду довели на ивицу тоталног слома, излаз из настале ситуације тражен је у напуштању реквизиције као метода који се сматрао директним и револуционарним и увођењу пореза у натури („прод-налога“) као прелазног облика и непосредне размене производа („продукто-обмен“) између сељачке пољопривреде и државне индустрије, као основног облика њиховог међусобног повезивања. Међутим, пошто ни овај покушај није успео а непосредна размена производа („продуктообмен“) и непосредна размена роба („товарообмен“) су се претворила у обичан робни промет, то се убрзо прешло на развој трговине као у датим условима једино могућу везу између града и села.

Прихватањем трговине као нужног облика међусобног повезивања државне индустријске и сељачке пољопривреде дат је истовремено и одговор на питање друштвеног облика повезивања социјалистичког и несоцијалистичког сектора. Тиме је, наиме, не само отворена нова етапа у развоју социјалистичке привреде већ и створена основа за нов начин третирања робних односа у њој. Док је прва концесија у односу на раније одрицање сваке нужности робних односа у социјализму било прихватање робних односа само као остатака несоцијалистичких облика привређивања (Е. Преображенски), оваква концепција прихвата робне односе не само као несоцијалистичке производне односе већ и као прелазни облик ка социјалистичким производним односима, будући да у њима учествују не само приватни произвођачи већ и социјалистичка државна предузећа. У том смислу је и речено да схватања Бухарина иду испред схватања Преображенског. Штавише, она се могу довести у вези и са Лењиновим ставовима који је не само истицао значај кооперације за развитка социјалистичке привреде већ и указивао на прелазни карактер производних односа који се образују између града и села. Подсетимо се да је Лењин сматрао да производ социјалистичке фабрике који се размењује за сељачке намирнице није роба у политичкоекономском смислу речи, у сваком случају да није само роба, да престаје да буде роба (11). То указује да се ни по Лењину овај облик повезивања државног и приватног сектора не може сматрати робним односом у пуном смислу речи али ни потпуно развијеним социјалистичким односом, односно да и по њему он има прелазан карактер. У складу са тим сматра се да овај облик производних односа није производ унутрашње природе социјалистичких производних односа већ да је последица остатака несоцијалистичких облика привређивања односно да је резултат хетерогености социјалистичке економске структуре. Другим речима и по тумачењу које даје Бухарин нужност робних односа

(11) В. И. Ленин: Сочинения, IV изд., том 32, с. 362.

у социјализму везује се за постојање несоцијалистичких производних односа. Сагласно томе сматра се да постепеним нестајањем несоцијалистичких (капиталистичких и ситноробних) односа нестају и основе за постојање робних односа уопште тако да нужност робне производње и у овом случају постоји само у прелазном периоду од капитализма ка социјализму.

Када данас оцењују овај период у развоју совјетске економије — а он је у ствари везан за нову економску политику — совјетски економисти сматрају да у погледу исправности оваквог тумачења нужности робних односа у социјализму не може бити никакве сумње. „У првом периоду совјетске власти у Русији — каже на пример А. Д. Гусаков — питање нужности робног промета и коришћења новца није изазивало никакву сумњу. То се објашњавало целим економским развитком земље, која је недавно ступила у прелазни период, где се социјалистички систем тек почео формирати. Постојање пет економских система (партијархалне сељачке привреде, ситне робне производње, приватног капитализма, државног капитализма и социјалистичког сектора) изазивало је нужност робно-новчаних односа као облика веза међу њима“ (12). М. Ф. Макарова је у том погледу још јаснија јер по њеном мишљењу „Постојање робне производње у прелазном периоду условљено је *хетерогеношћу економије* [подвукла М. Ф. Макарова — А. В.], што је са своје стране било повезано са постојањем сељачке привреде“ (13). Штавише, извесни аутори овакво тумачење непосредно приписују Лењину: „В. И. Лењин је — сматра И. И. Козодојев — јасно и савршено одређено доказао да је нужност постојања робне производње у прелазном периоду од капитализма ка социјализму условљена постојањем инокосних сељачких газдинстава и да би укинати робну производњу у условима постојања инокосног сељачког привредног система било равно самоубиству“ (14).

Најзад, поједини економисти истичу да је прихватање робних односа као нужности изазване постојањем несоцијалистичких облика привређивања представљало не само Лењинов став већ и званичан став политике КПСС. „В. И. Лењин је — каже на пример А. И. Пашков — јасно и исцрпно доказао због чега је нужно одржање робне производње у прелазном периоду. Наша партија је 1929 — 1930 године јасно показала да робна производња остаје и у социјализму — због тога што никакве друге форме везе сељаштва са државном индустријом сем тржишне, кроз трговину, не може бити ни у прелазном периоду ни у социјализму“ (15).

Међутим, док је оваква оцена ставова партије у погледу прелазног периода од капитализма ка социјализму тачна, у погледу социјализма она има произвољан карактер јер не одговара историјским чињеницама. У време које аутор наводи сматрало се да завршетком прелазног периода од капитализма ка социјализму робни односи нестају јер престају да делују

(12) А. Д. Гусаков: Товарно-денежные отношения при социализме, Москва, 1959, с. 23.

(13) М. Ф. Макарова: О товарном производстве и законе стоимости при социализме, Москва, 1958, с. 24.

(14) И. И. Козодоев: у Закон стоимости и его роль при социализме, Москва, 1959, с. 23.

(15) А. И. Пашков: у Закон стоимости и его роль при социализме, Москва, 1959, с. 142.

фактори који проистичу из ситносељачког карактера пољопривреде. Како показују историјски документи, тек на XVII конгресу КПСС 1934 Стаљин је, критикујући схватања о потреби преласка на непосредну расподелу производа, прогласило да ће се новац — али и даље као инструмент буржоаске економије који користи социјалистичка држава — одржати све до завршетка социјалистичког стадијума развика (16).

Сви ови моменти показују да према концепцији која робне односе у социјализму прихвата само као несоцијалистичке производне односе или облик повезивања социјалистичког и несоцијалистичког сектора, њихово постојање у социјализму има само привремен карактер и да по њој робни односи нестају са укидањем капиталистичких и ситноробних производних односа. Такву оцену даје и Стаљин по коме се суштина Лењинових ставова који се односе на ово питање своди на то и у условима када још није остварено потпуно подруштљавање средстава за производњу у оквиру капитализма (у материјално-производном смислу) а пролетаријат може да преузме власт, треба извршити социјалистичку револуцију. После револуције, пак, по његовом мишљењу, треба напоре социјалистичке државе усмерити у правцу пораста производних снага у индустрији, која обезбеђује и унапређује материјално-производну основу у целини, док социјалистички преображај пољопривреде треба да иде спорије и уз помоћ робних односа између социјалистичке индустрије и сељачке пољопривреде. Из тих разлога, сматра Стаљин, „За економско спајање града и села, индустрије и пољопривреде, [потребно је] задржати за извесно време [подвукао А.В.] робну производњу [размену кроз купопродају] као за сељака једино прихватљиву форму економских веза са градом“ (17)..

2. *Релативно учешће појединих сектора у друштвеној структури социјалистичке привреде.* — Када се утврди општа природа односа између социјалистичког сектора привреде и несоцијалистичких производних односа, пре свега ситноробне производње, и друштвени облик у коме се остварује њихово међусобно повезивање као питање које је одлучујуће за даље постојање робних односа у социјалистичком друштву појављује се релативно учешће ових сектора у укупном процесу привређивања. Наиме, како обе напред изложене варијанте постојање робних односа у социјализму везују за хетерогеност економске структуре односно постојање несоцијалистичких робних односа, то значи да се ширењем социјалистичког сектора смањује и основа на којој настаје претварање производа у робе, да би на одређеном ступњу развоја робни односи сасвим нестали. Будући да се економска структура друштва може квантификирати и анализирати на основу различитих критерија, то се у току даљег излагања учешће социјалистичких и несоцијалистичких облика привређивања у њој показује кроз њихово учешће у друштвеном производу, националном доходу, производним фондовима и другим показатељима, у односу на привреду у целини или у односу на основне привредне делатности (индустрију и пољопривреду).

(16) Ј. В. Стаљин: Питања лењинизма, Београд, 1946, с. 456.

(17) И. В. Сталин: Экономические проблемы социализма в СССР, Москва, 1952, с. 14.

Када је реч о Совјетском Савезу, у периоду када се формирају схватања која робне односе у социјализму третирају као несоцијалистичке облике привређивања или њихову непосредну последицу у економској структури доминирају елементи ситноробне производње. Према подацима које наводи М. Ф. Макарова, 1923/1924 године у укупном друштвеном производу поједини сектори учествовали су са следећим уделима: социјалистички 38,5%, сектор ситноробне производње 51%, приватнокапиталистички 8,9%, иностране концесије 1%, натурална привреда 0,6% (18). Уколико бисмо на основу ових података оцењивали улогу и место робних односа у економској структури привреде, излази да несоцијалистички робни односи обухватају преко 60% привреде Совјетског Савеза. На основу тога могла би се, с обзиром да робни односи преовлађују не само релативно већ и апсолутно, бранити чак и теза по којој цела совјетска привреда у овом периоду има робни карактер због постојања робних односа несоцијалистичког карактера. Штавише, због спорих промена структуре привреде и тешкоћа у вези са њеним обнављањем, такав став се може бранити и неколико година после тога с обзиром да у економској структури несоцијалистички елементи и даље задржавају значајну улогу што се види из следеће табеле:

РЕЛАТИВНО УЧЕШЋЕ ДРУШТВЕНИХ СЕКТОРА У НАРОДНОМ ДОХОТКУ СССР

а) У сталним ценама из 1926/27.

Година	Државни сектор	Кооперативни сектор	Приватни сектор	Укупно
1928.	43,9	9,8	46,3	100,0
1929.	48,2	14,1	37,7	100,0
1930.	52,4	21,3	26,3	100,0

б) У текућим ценама одговарајућих година

1928.	38,7	8,7	52,6	100,0
1929.	45,6	11,0	43,4	100,0
1930.	46,4	18,3	35,3	100,0

(Основи теорије советског хозяйства, Ленинград, 1931, с. 356).

Квалитативне промене у структури привреде Совјетског Савеза почињу у ствари од 1929, када се приступило општој колективизацији земље и подруштвљавању производње у сектору у коме су остаци капиталистичких и ситноробних односа били најзаступљенији. О брзом темпу измена економске структуре у пољопривреди говори следећа табела:

КОЛЕКТИВИЗАЦИЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ У СССР

(У границама до 17 септембра 1939)

Процент колективизације 1 јула	1928	1929	1930	1931	1932	1937	1938
По броју сељачких газдинстава	1,7	3,9	23,6	52,7	61,5	93,0	96,9
По сетвеној површини	2,3	4,9	33,6	67,8	77,7	99,1	99,9

(Народное хозяйство СССР в 1956 году, Москва, 1957, с. 105)

На основу колективизације пољопривреде и пораста индустријске производње која је највећим делом већ била у државним рукама, после 1931

(18) М. Ф. Макарова: В. И. Ленин о товарном производстве в переходный период от капитализма к социализму, „Вопросы экономики“, 1955, № 4, с. 17—18.

настају и врло брзе промене у економској структури Совјетског Савеза тако да је учешће социјалистичког сектора у врло кратком временском периоду постало доминантно по свим показатељима:

РЕЛАТИВНО УЧЕШЋЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ СЕКТОРА У ПРИВРЕДИ СССР
(у процентима)

	1924	1928	1937	1950	1955
У националном дохотку	35,0	44,0	99,1	99,8	99,99
У укупном производу индустрије	76,3	82,4	99,8	100,0	100,0
У укупном производу пољо- привреде (укључујући окућнице колхозника)	1,5	3,3	98,5	98,1	99,89
У промету трговинских преду- зећа на мало (укључујући друштвену исхрану)	47,3	76,4	100,0	100,0	100,0

(Народное хозяйство СССР в 1956 году, Москва, 1957, с. 37)

Овде треба посебно истаћи да је за претварање социјалистичких производних односа у доминантни облик привређивања у Совјетском Савезу дужи период времена био потребан не само због опште заосталости привреде, специфичних услова социјалистичке револуције у СССР и фактора везаних за спољну интервенцију већ и отуда што је у привреди Совјетског Савеза пољопривреда све до 1930 била основна привредна делатност, тако да је тек колективизацијом пољопривреде приватни сектор могао бити потиснут у други план, о чему говори следећа табела:

СТРУКТУРА ПРИВРЕДЕ СССР ПО ОСНОВНИМ ДЕЛАТНОСТИМА
(у процентима)

	1924/25	1926/27	1927/28	1929/30
Индустрија	32,4	38,0	45,2	53,0
Пољопривреда	67,6	62,0	54,8	47,0
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0

(Основы теории советского хозяйства, Ленинград, с. 140)

У другим социјалистичким земљама подруштвљавање производње текло је знатно брже јер је на основу брзог подруштвљавања индустрије, чије је учешће у друштвеној привреди било знатно веће него у Совјетском Савезу, у другим социјалистичким земљама друштвени сектор растао далеко брже него у СССР. Наиме, учешће социјалистичког сектора у индустрији појединих социјалистичких земаља износило је свега две-три године после социјалистичке резолуције: у НР Бугарској 1948 91,7%, у НР Мађарској 1949 85,7%, НР Румунији 1950 92,4%, итд., док се у Југославији до краја 1945, дакле свега неколико месеци после краја рата и завршетка социјалистичке револуције, у рукама државе налазило 82% индустрије. До краја 1948 у Југославији је практично ликвидирано приватно присвајање средстава за производњу у свим привредним гранама сем пољопривреде и занатства.

Захваљујући значајнијем уделу индустријске производње у друштвеном производу, социјалистички сектор је у другим социјалистичким земљама добио доминантно место у економској структури у краћем периоду

него у Совјетском Савезу. Ако као илустрацију у том погледу узмемо Румунију, која не улази у ред земаља које су у моменту социјалистичке револуције биле нарочито развијене, долазимо до следећих података:

УЧЕШЋЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ СЕКТОРА У ПРИВРЕДИ НР РУМУНИЈЕ

(у процентима)

	1950	1955	1959	1960	1961	1962
У основним производним фондовима	62,0	74,2	83,5	86,1	88,1	96,2
У националном дохотку	61,0	62,2	74,2	82,8	88,7	95,1
У укупној индустријској производњи	92,4	97,0	98,3	98,8	99,1	99,4

(Ануарул статистиц ал Р. П. Р., 1963, с. 110)

Иако се у Југославији није приступило подрштвљавању пољопривредне производње у облику колективизације као што је био случај са Совјетским Савезом и неким другим социјалистичким земљама, социјалистички сектор је и у њој врло брзо добио доминантно место:

ДРУШТВЕНИ ПРОИЗВОД ЈУГОСЛАВИЈЕ ПО ПРИВРЕДНИМ СЕКТОРИМА

(обрачунато по сталним ценама 1960)

	1952	1954	1956	1958	1960	1962
Привреда укупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Друштвени сектор	70,27	67,64*)	70,97	72,51	75,71	78,66
Приватни сектор	29,73	32,36	29,03	27,49	24,29	21,34

(Статистички годишњак Југославије, 1964, с. 117)

Скоро идентичну слику пружа и економска структура других социјалистичких земаља што се може видети из следеће табеле:

УДЕО СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ СЕКТОРА У НАРОДНОЈ ПРИВРЕДИ ЗЕМАЉА НАРОДНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У 1956/57 ГОДИНИ

(у процентима)

	У индустрији (брuto вредност производа)	У пољопривреди (по површини ораница)	У трговини на велико	на мало	У националном дохотку
Албанија	99,9	70,0	100,0	84,6	80,0
Бугарска	89,9	87,0	100,0	99,5	89,4
Мађарска	98,0	26,0	100,0	39,0	86,0
ДР Немачка	85,3	30,4	95,3	68,0	65,2
Кина	83,9	96,1	95,6	82,5	85,4
НР Кореја	98,0	99,0	100,0	89,0	82,0
НР Монголија	100,0	25,0	100,0	99,0	—
Пољска	99,5	15,0	100,0	97,0	74,9
Румунија	99,0	37,0	100,0	80,0	71,0
Чехословачка	99,7	71,0	100,0	99,8	89,0

(Уз табелу је дат изврстан број посебних напомена о неким подацима, али су оне без битног значаја за оцену структуре коју показују.)

(Моровая социјалистическая система хозяйства, Москва, 1959, с. 92)

*) Овај пад не изражава нормално кретање друштвеног сектора јер је изазван ненормалним повишењем учешћа друштвеног сектора у претходној (1952) години, до кога је дошло због смањења учешћа приватног сектора изазваног веома слабом пољопривредном годином.

На тај начин, упркос тога што је у неким социјалистичким земљама процес подруштвљавања пољопривреде текао спорије него у Совјетском Савезу, на основу високог степена подруштвљености индустрије и њеног брзог темпа раста у послератном периоду, у свим социјалистичким земљама социјалистички облик привређивања је у друштвеној привреди постао доминантан за свега неколико година после револуције, у сваком случају брже него што је то био случај са Совјетским Савезом.

Најзад, да би оцена о релативном учешћу несоцијалистичких облика привређивања у укупној привреди појединих социјалистичких земаља била потпуна, треба поменути да у СССР и неким другим социјалистичким земљама постоји још један посебан облик привређивања. Реч је о помоћним газдинствима (окућницама) колхозника и парцелама које се налазе у личном коришћењу радника, службеника и неких других категорија становништва. Иако се овај сектор у статистичким подацима обично исказује уз кооперативни, по својој економској природи он је најближи ситноробној производњи, па га стога и треба поменути. Исказано кроз пољопривредну површину коју обухвата, учешће овог сектора је незнатно. У Совјетском Савезу, на пример, 1. новембра 1955 оно је износило 1,35% укупне обрадиве површине, 3,10% ораница и 3,27% обрађених (19). Иако је учешће ове врсте газдинстава у производњи појединих специфичних привредних грана знатно веће него што би се, с обзиром на површину коју обухватају, могло претпоставити (посебно у сточарству јер је 1961, на пример, у Совјетском Савезу на окућницама колхозника и газдинствима радника и службеника било произведено 30,30% крупне рогате стоке, 27,9% свиња и чак 46,7% крива, итд. (20), у односу на укупну привреду учешће овог облика привређивања је ипак од секундарног значаја.

3. *Опадање релативног учешћа несоцијалистичких облика привређивања и робни односи у социјализму.* — Опадање релативног учешћа приватног сектора производње у укупној друштвеној привреди социјалистичких земаља поставља питање значаја ових облика привређивања за укупан привредни живот и, у вези с тим, у складу са схватањем по коме несоцијалистички робни односи представљају једине робне односе који могу постојати у социјализму, и питање даљег опстанка робних односа у социјализму. Има економиста који сматрају да ће у свим земљама које ступе на пут социјалистичке изградње постојати сектори капиталистичке и просте робне производње, те да се на основу тога и нужност робних односа у прелазном периоду од капитализма ка социјализму објашњава управо постојањем таквих производних односа. „В. И. Лењин је — каже на пример Л. М. Гатовскиј — подвлачио да у свакој земљи која је ступила у прелазни период, независно од њених особености, постоје три основна облика друштвене привреде: социјалистичка, ситноробна и капиталистичка — којима

(19) Према „Народное хозяйство СССР в 1956 году“, с. 109.

(20) Према „Народное хозяйство СССР в 1961 году“, с. 382.

одговарају три основне групе, три друштвене класе: радничка класа, сељаштво и буржоазија. При томе је природа сваког датог економског система и сваке дате класе општа за све земље које граде социјализам“ (21). Слично мишљење изражава и М. Ф. Макарова: „Ма колико високо била развијена капиталистичка производња, она по правилу не обухвата целу народну привреду земље. На почетку социјалистичке револуције постоје још и докапиталистички облици привреде, постоји више или мање многобројна класа ситних робних произвођача, углавном радних сељака који су савезници пролетаријата у његовој револуционарној борби за свргавање капитализма и стварање новог социјалистичког друштва“ (22).

По нашем мишљењу међутим овакве оцене не стоје јер почивају на неоснованом уопштавању искуства Совјетског Савеза. И у једном и у другом раду ови ставови наведени су као аргументи који треба да докажу нужност посебног прелазног периода од капитализма ка социјализму. Међутим, већ је досадашњи развој социјалистичких земаља показао да такав прелазни период није нужан. Чињеница да је процес социјалистичког подруштљавања пољопривреде у данашњим социјалистичким земљама текао спорије, последица је недовољне претходне концентрације пољопривредне производње и њеног значајног удела у укупном привредном животу тих земаља пре револуције као и релативно ниског (иако вишег него у СССР) степена општег развоја привреде у целини и пољопривреде посебно. Међутим, о ситној робној производњи као посебном сектору будуће социјалистичке економије данашњих развијених капиталистичких земаља тешко може бити речи. Док је у СССР 1913 (као и у Југославији 1939) број становништва ангажованог у пољопривреди износио више од три четвртине, у већини данашњих развијених капиталистичких земаља он се налази на нивоу испод једне трећине, док је у најразвијенијим, као у САД, на пример, пао чак испод 10% укупног становништва. Удео ситних робних произвођача у пољопривредном становништву код њих једва да достиже 10%, док је њихов удео у пољопривредној производњи далеко испод тога, будући да се основна маса производа ствара на крупним пољопривредним газдинствима. Захваљујући оваквој концентрацији пољопривредне производње и високом степену њене материјално-производне подруштљености на садашњем ступњу развоја ових земаља као друштвено значајна појава сектор ситне робне производње је већ ликвидираан. Отуда је претпоставка да ће он као такав постојати после социјалистичке револуције у овим земљама у потпуности неоснован. Подруштљавање пољопривредне производње у овим земљама ићи ће исто тако брзим темпом као и подруштљавање индустрије у досадашњим социјалистичким земљама односно практично неће трајати више од неколико година.

(21) Л. М. Гатовский: Об общих закономерностях и особенностях строительства коммунизма в разных странах, „Вопросы экономики“, 1957, № 12, с. 12. Чланак се може наћи и у зборнику „Мировая социалистическая система хозяйства“, Москва, 1958.

(22) М. Ф. Макарова: н. д., с. 16.

Сви ови моменти показују да се на основу присуства робних односа несоцијалистичког карактера, чак и да се прихвати могућност њиховог упоредног постојања са социјалистичким односима у неизмењеном облику, што је такође тешко прихватљиво, нужност робне производње у социјализму као општа законитост не може објаснити. Искуство социјалистичке изградње у свим досадашњим социјалистичким земљама показује да се капиталистички облици привређивања ликвидирају већ неколико година после социјалистичке револуције. Производни односи просте робне производње, иако због заосталости и расцепканости пољопривреде у неким социјалистичким земљама остају нешто дуже, представљају појаву чији релативан значај у укупном процесу привређивања све више опада, док у индустрији, као основној привредној делатности, у већини социјалистичких земаља имају само симболичан карактер или су сасвим нестали. За развијене капиталистичке земље, у којима је пољопривреда на много вишем нивоу техничког развоја и концентрације производње, логично је очекивати да ће процес елиминисања ових несоцијалистичких облика привређивања бити далеко краћи.

Ако се све ове чињенице имају у виду и истовремено заступа концепција која постојање робних односа у социјализму објашњава на основу производних односа несоцијалистичког карактера, онда нужност робне производње у социјализму као општа законитост у великој мери долази у сумњу. Наиме, пошто у складу са овом концепцијом нестајањем робних односа несоцијалистичких карактера нестаје и основа на којој робни односи у социјализму уопште постоје излази да у развијеним капиталистичким земљама које пређу на пут социјалистичке изградње они уопште неће бити нужни. Истовремено, по оваквој логици, излази да у данашњим социјалистичким земљама робни односи више не би требало да постоје или би у сваком случају, требало да се појављују више као реликт и анахронизам него као друштво значајна појава.

Овакви закључци се међутим налазе у директној супротности са објективним развојем социјалистичког привредног система. На савременој етапи развоја у свим социјалистичким земљама робни односи добијају све шире размере, и то не у оквиру приватног, просто-робног сектора производње и између њега и социјалистичког сектора већ пре свега у оквиру самог социјалистичког сектора привређивања. Штавише, приватни сектор производње, за који се према овом схватању везује постојање робних односа у социјализму, има далеко више натуралан карактер него што је то случај са социјалистичким сектором. Ако као основу за верификацију овакве оцене узмемо пољопривреду у којој се остаци ситне робне производње једино и појављују као друштвено значајна појава и упоредимо учешће појединих сектора у укупној пољопривредној производњи и у маси тржних вишкова, онда долазимо до закључка да је релативно учешће приватног сектора у робном промету испод његовог учешћа у пољопривредној производњи. Узмимо као илустрацију у том погледу пољопривреду Југославије.

ДРУШТВЕНА СТРУКТУРА ПОЉОПРИВРЕДЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1963

	Укупно	Друштвена газдинства	Индивидуална газдинства	Структура у % Друштвена	Индивидуална
Обрадива површина у хиљадама ха	10.300	1.250	9.010	12	88
Земља обрађена друштвеним средствима	2.240	1.280	1.140	53	47
Друштвени производ 1962 у мрд динара	984	214	770	22	78
Вредност откупа у мрд динара	505	203	302	40	60
Произведено пшенице у хиљадама тона	4.140	1.110	3.030	27	73
Откупљено пшенице у хиљадама тона	1.342	895	447	67	33
Произведено кукуруза у хиљадама тона	5.380	723	4.660	13	87
Откупљено кукуруза у хиљадама тона	490	240	250	49	51

(Статистички годишњак СФРЈ, 1964, с. 142)

Подаци из наведене табеле показују, прво, да је релативно учешће друштвеног сектора у пољопривредној производњи веће од његовог учешћа у обрадивим површинама; друго, да је друштвеним средствима за производњу обрађена скоро двоструко већа површина од оне која се налази у друштвеној својини и, треће, да је учешће друштвеног сектора у откупљеним количинама пољопривредних производа односно тржним вишковима двоструко веће од њиховог учешћа у пољопривредној производњи и скоро четвороструко веће од његовог учешћа у обрадивим површинама. Код пшенице и кукуруза као најважнијих пољопривредних култура учешће друштвеног сектора у тржним вишковима (откупу) је чак и више него четири пута веће од њиховог учешћа у обрадивој површини.

Ова појава није случајна и не представља неку специфичност пољопривреде Југославије већ је у мањој или већој мери карактеристична за све социјалистичке земље. Ако као други пример узмемо Чехословачку, онда долазимо до података који упућују на идентичне закључке као и у случају пољопривреде Југославије.

УЧЕШЋЕ ПОЈЕДИНИХ ДРУШТВЕНИХ СЕКТОРА У ПРИВРЕДИ ЧЕХОСЛОВАЧКЕ. У УКУПНОЈ ПОЉОПРИВРЕДНОЈ ПРОИЗВОДЊИ (1) И ТРЖНИМ ВИШКОВИМА (2)

(у процентима)

	1955		1955		1962	
	1	2	1	2	1	2
Социјалистички сектор	33,7	44,4	65,1	74,3	75,7	89,0
— Дрважна предузећа	13,1	19,0	14,8	19,0	20,5	25,4
— земљорадничке задруге	20,6	25,4	50,3	55,3	55,2	63,6
Лична газдинства	10,7	4,3	20,0	11,3	17,1	6,2
Приватна газдинства	55,6	51,3	14,9	14,4	7,2	4,8

(Статистичка роченка ЧССР, 1963, с. 223)

Као и претходна, ова табела показује да је код социјалистичког сектора учешће у тржним вишковима увек веће од учешћа у производњи док је код личних и приватних газдинстава обрнут случај.

4. *Општа оцена објашњења нужности робних односа у социјализму на основу несоцијалистичких облика привређивања.* — На основу свега што је до сада речено сматрамо да се објашњење нужности робне производње у социјализму на основу постојања робних односа несоцијалистичког карактера не може прихватити као научно основано. Оно се као такво не може прихватити пре свега због нетачне оцене релативног значаја појединих облика привређивања за дефинисање економске природе социјалистичке привреде.

У економској структури сваког друштва постоји више типова производних односа, различитих по друштвеној организацији рада на којој почивају и релативном значају у укупном процесу привређивања (23) што целој структури и даје хетероген карактер. Однос између оваквих различитих производних односа се не може свести на њихово супротстављање како то у свом тумачењу чини Е. Преображенски. Такво супротстављање различитих производних односа карактеристично је за периоде револуционарног преображаја економске структуре друштва, док ван тих периода настаје постепен и дуготрајан процес међусобног усклађивања основних и секундарних производних односа. У том међусобном усклађивању остварује се процес прилагођавања и потчињавања секундарних производних односа основним облицима привређивања, због чега неминовно долази и до извесних промена у облицима њиховог испољавања. Истовремено постоји и обратан смер утицаја у коме основни производни односи могу да поприме извесна обележја секундарних или да не развију до краја неке сопствене карактеристике.

Међутим, оно што је у сваком случају ван сваке сумње јесте да у процесу узајамног прилагођавања секундарни производни односи пре или касније бивају потчињени доминантним који управо и одређују карактер целе економске структуре датог друштва. Пошто се поједини историјски облици производних односа никада не стварају, развијају нити укидају истовремено и линеарно тако да економска структура сваког друштва нужно има хетероген карактер, из чињенице постојања секундарних производних односа а још мање из појединих облика секундарних производних односа не може се доказати никакав карактер целе економске структуре друштва. Он се може одређивати ако не искључиво а оно свакако пре свега на основу доминантних, основних производних односа.

Из ових разлога је и цео поступак доказивања нужности робних односа и робне производње у социјализму као нечег општег, типичног и законитог на основу постојања несоцијалистичких облика привређивања — дакле нечег што је социјализму страно, атипично или, најблаже речено, није његово основно обележје — методолошки погрешан и као такав неприхватљив. Прихватити такав начин доказивања значило би допустити

(23) „Економску структуру сачињава укупност свих производних односа који постоје у једној друштвеној заједници, без обзира на њихову друштвену разноврсност и релативни значај у друштвеној привреди“ (М. Самарџија: Привредни систем Југославије, I део, Београд, 1965, с. 269).

да се, на пример, негира робни карактер капиталистичке привреде зато што у њој као секундарни производни односи постоје остаци натуралног привређивања или да се она сматра простом робном производњом зато што у њој постоје остаци таквих производних односа. Зато се на основу робних односа несоцијалистичког карактера нужност робних односа у социјализму у својству опште законитости социјалистичке привреде не може доказати.

Привидну противречност у овом погледу представља чињеница да је учешће ситне робне производње и капиталистичких облика привређивања у Совјетском Савезу све до 1928 било веће од учешћа социјалистичког сектора тако да би се по томе могло тврдити да је совјетска привреда у том периоду заиста имала робни карактер зато што су у њој доминирали робни односи несоцијалистичког карактера. Међутим, овакав начин закључивања каже знатно више него што то истичу аутори који га заступају. Уколико би се такав закључак прихватио као тачан, он наминовно води и порицање социјалистичког карактера совјетске привреде све до 1928 што је према нашем мишљењу став који се не може прихватити. Водећа улога одређених облика привређивања у једној земљи уопште а посебно у периодима револуционарних преображаја, какав је био поменути период у Совјетском Савезу, мора се оцењивати не само на основу парцијалних, статички посматраних показатеља о тренутном учешћу појединих сектора производње у укупном друштвеном производу, националном доходу, итд., већ на основу укупног друштвеног значаја и владајуће тенденције развита појединих облика производних односа у друштвеном животу сваке земље. А њихов значај одређује не само њихова апсолутна величина већ и њихова кохезија, концентрација и могућност директног утицаја на привредни живот земље у целини, при чему се значај појединих типова производних односа мора оцењивати не статично већ у процесу њиховог развоја. У складу са овим критеријима, по нашем мишљењу нема никакве сумње да је водећа улога социјалистичких производних односа у Совјетском Савезу дошла до изражаја далеко пре него што је учешће социјалистичког сектора по појединим показатељима економске структуре постало највеће. Другим речима, и пре 1928 у економској структури СССР водећи, друштвено доминантни били су социјалистички производни односи те се отуда ни оцена о карактеру целе структуре ни у том периоду не може доносити само на основу несоцијалистичких облика привређивања.

Друго, нужност робне производње у социјализму може се на основу постојања робних односа несоцијалистичког карактера објашњавати само у једном одређеном периоду развоја социјалистичке привреде који је уопште краћи уколико је земља о којој је реч у моменту социјалистичке револуције привредно развијенија. Како се већ до сада показало посебан прелазни период од капитализма ка социјализму не представља општу законитост социјалистичке изградње. У складу са тим, ако се прихвати ова концепција објашњења узрока и природе робне производње у социјализму, излази да за поједине земље на путу њиховог социјалистичког развоја робни односи уопште неће бити нужни. Пошто ће на бази високог привредног развоја и концентрације производње још у оквирима капиталистичког начина производње подруштвљивање средстава за производњу у

социјализму и елиминисање несоцијалистичких производних односа као друштвено значајних појава бити остварено у кратком периоду од свега неколико година — излази да у тим земљама неће ни постојати основа на којој настају робни односи. Тачност овакве оцене, између осталог, потврђује и чињеница да се преовлађујуће учешће ситне робне производње у социјалистичкој привреди у тако дугом периоду као што је то било у Совјетском Савезу није појавило ни у једној другој социјалистичкој земљи. Из свих ових разлога, чак и да се прихвати теза по којој социјалистичка привреда у том периоду има робни карактер зато што упоређо са социјалистичким производним јединицама постоје и милиони ситних сељачких газдинстава која привређују као ситни робни произвођачи, такав закључак одговара само искуству Совјетског Савеза, може се до извесне мере применити и на поједине друге социјалистичке земље али се ни у ком случају не може прихватити као општа законитост социјалистичке изградње.

Међутим, оваква оцена нужности робне производње у социјализму не може се прихватити без резерве ни у односу на Совјетски Савез. Иако је данас већина совјетских економиста сагласна да је у прелазном периоду од капитализма ка социјализму нужност робне производње била условљена постојањем огромног броја ситних сељачких газдинстава — мора се истаћи да оваква оцена не одговара историјским чињеницама. У оваквом тумачењу нужности робне производње у социјализму занемарује се природа односа у оквиру социјалистичког сектора односно сматра се да социјалистички сектор сам по себи не би имао робни карактер. На тај начин долази се до закључка да је робна природа производних односа у социјализму појава чији узроци леже изван круга социјалистичке привреде, као појава проузрокована присуством несоцијалистичког пре свега сељачког окружења.

Оваква оцена је, међутим, неоснована и произвољна. Пелаз на нову економску политику у Совјетском Савезу, за коју се обично везује обнављање робних односа у СССР, ни у ком случају се не може свести само на ослобађање развоја робних односа на селу и увођење робног облика повезивања државне индустрије и сељачке пољопривреде. Нова економска политика (НЕП) је укључила такве мере, те се у том смислу не може негирати да је робни облик повезивања села и града био један од фактора који су у привреду уносили елементе робне производње. Али је нова економска политика представљала сложен процес који је ишао у више праваца. Истовремено са увођењем пореза у натури и размене као облика повезивања града и села, робни односи и облици веза, иако у ограниченом и деформисаном облику, уводе се и у међусобне односе између социјалистичких предузећа као и у односе између социјалистичких предузећа и њихових радника и службеника. Денатурализација привредног живота до које долази у периоду између 1921 и 1923, има општи карактер. Напуштање политике ратног комунизма било је изазвано не само нужношћу формирања сталних економских веза између града и села већ и немогућношћу да се на датом нивоу развоја производних снага и концентрације производње оствари непосредно повезивање привредних јединица у оквиру социјалистичког сектора привреде. Покушаји да се привредна делатност предузећа слије

са државним буџетом и да се односи између социјалистичких предузећа сведу на материјалну дистрибуцију средстава за производњу и производа онемогућили су било какав увид у привредну делатност појединих привредних јединица и представљали непремостиву препреку за нормално функционисање привредног живота, потпуно независну од односа са селом.

Из свих ових разлога се, паралелно са политиком размене са приватном сељачком пољопривредом, денатурализују и односи у оквиру социјалистичког сектора привреде и прелази на систем привредног рачуна у коме приредне јединице делују као самосталнији економски субјекти са својством правног лица. Укркос и даље неизмењеном основном ставу о укидању робних односа у изграђеном социјалистичком друштву, у даљем развоју привредног система Совјетског Савеза тенденција ка учвршћивању привреднорачунског принципа пословања производних јединица представља стално присутну појаву. Само дубоком укореношћу схватања о неробном карактеру социјалистичке привреде може се објаснити чињеница да се упоредо са нужношћу јачања самосталности предузећа стално јављају и ограничења која ту самосталност спутавају, због чега се у текућој политици и економској литератури нужност јачања привредног рачуна и самосталности предузећа, као и подстицања њихове иницијативе данас подвлачи са истим интензитетом као и пре десет, двадест и тридесет година. Овакве тенденције се несумњиво не могу извести из нужности робног повезивања социјалистичке индустрије и сељачке пољопривреде јер је сељачка пољопривреда већ више од три деценије ствар прошлости. Привреднорачунски систем пословања производних јединица и нужност самосталности њихове привредне делатности имају врло мало везе са потребом повезивања социјалистичких предузећа са ситноробном производњом, основни узрок таквог карактера њиховог привређивања лежи у њиховом сопственом степену развоју и у њиховим унутрашњим потребама. Штавише, с обзиром на структуру државног сектора (углавном индустрија) и оријентацију на јачање тешке индустрије, односи у оквиру социјалистичког сектора били су далеко интензивнији него између њега и сељачке пољопривреде. То такође указује на неодрживост тумачења нужности робне производње у социјализму на основу робних односа несоцијалистичке природе.

Ако се сви ови моменти имају у виду, онда је јасно да повезивање нужности робне производње у социјализму искључиво са постојањем несоцијалистичких облика привређивања (пре свега ситноробне сељачке привреде), чак ни у прелазном периоду од капитализма ка социјализму, није научно основано и да, с обзиром на напред речено, не одговара историјским чињеницама. Иако се не може негирати да је постојање робних односа несоцијалистичког карактера деловало у том правцу, нема никакве сумње да се оно не може третирати ни као искључиви нити као основни узрок робне производње у том периоду. Најзад, неоснованост оваквог тумачења нужности робних односа у социјализму је у потпуности доказана праксом социјалистичке изградње. Како је напред поменуто, сагласно овој концепцији одумирањем несоцијалистичких робних односа нестаје и сваки основ робне производње у социјализму, тако да и она сама ишчезава. Историјски развој је, међутим, демантовао такав став. Колективизацијом земље пољо-

привреда која је представљала основну сферу робних односа несоцијалистичког карактера укључује се у друштвени сектор. Друштвени облик присвајања земље у Совјетском Савезу преовлађује већ 1931 а 1937 износи 99,1⁰% сетвене површине у земљи. С друге стране, колхозни облик пољопривредне производње, који се формира на колективизованој земљи, организује се највећим делом на принципима природног привређивања како у погледу односа са државним сектором (природно плаћање услуга машинско-тракторских станица и система обавезног откупа), тако и у погледу односа колхоза и колхозника (систем трудодана и природног плаћања рада („натуроплата“). На тај начин ранији центар несоцијалистичких робних односа постаје основно упориште социјалистичких природних односа.

Међутим, до очекиваног одумирања робних односа до кога би морало доћи да је постојање несоцијалистичких облика привређивања једини или основни узрок робне производње у социјализму не долази ни 1931 ни 1937, када је проглашен завршетак прелазног периода од капитализма ка социјализму и у „основи изграђено социјалистичко друштво“. Штавише, у даљим етапама развоја не само да не долази до одумирања или сужавања робних односа већ робни промет доживљава све шири размах, обухватајући све више целу социјалистичку привреду а пре свега односе у оквиру сектора заснованог на друштвеној својини над средствима за производњу. Тиме је у ствари објективно пала и концепција о несоцијалистичким облицима привређивања као основном узроку робне производње у социјализму. У том смислу њено одржавање и обнављање у каснијим етапама развоја, као и дугогодишње одржавање ставова о неробном карактеру социјалистичке привреде може се објаснити само као анахронизам настао на основу присуства значајних елемената догматизма у економској теорији социјализма.

Др. Александар Ваџић

R É S U M É

Les formes non-socialistes de l'activité économique comme base de la production des marchandises dans le socialisme

Dans la théorie économique marxiste, à partir de Marx et d'Engels jusqu'à la Révolution d'Octobre ainsi que beaucoup d'années après celle-ci, prédominait la conception selon laquelle l'instauration du socialisme signifiait l'abolition de la production des marchandises et de l'échange. Cette attitude théorique fut la base de l'économie politique du jeune Etat soviétique dans les premières années de son existence, connue sous le nom de communisme de guerre, dirigée vers la réalisation de la distribution directe des produits (sans l'intervention du marché) sur l'échelle de l'économie globale.

Cette tentative, comme on le sait, échoua. Après quelques années seulement, on abandonna la politique du communisme de guerre et on passa à la nouvelle économie politique (NEP) dans laquelle eut lieu la restitution des rapports de marché (de marchandises). Bien qu'à l'époque où elle fut introduite,

la nouvelle économie politique était considéré comme un pas en arrière provisoire, dans le développement ultérieur de la société socialiste les rapports de marchandises se répandaient et s'intensifiaient de plus en plus, ce qui mit les attitudes théoriques en contradiction avec la pratique.

Comme une expression d'une pareille contradiction entre la théorie et la pratique, dans la science économique se posa le problème de la cause de la production des marchandises dans le socialisme. Le présent article fait partie de la thèse de doctorat de l'auteur sous ce titre. On y considère les conceptions qui expliquent l'existence de la production des marchandises et de l'échange par la présence, dans le socialisme, des phénomènes de caractère non-socialiste.

Dans son analyse de ces conceptions l'auteur considère d'abord la nature générale des rapports entre les éléments socialistes et non-socialistes dans le cadre de l'économie socialiste, en présentant l'évolution des conceptions de ce rapport à partir des premiers auteurs soviétiques qui examinaient ce problème (N. Boukharine, E. Préobrajensky, etc.) jusqu'à nos jours. Se basant sur l'analyse de ce rapport, il arrive à la conclusion que la nature du système économique socialiste ne saurait être expliquée par les phénomènes qui lui sont étrangers et que pour cette raison la présence et l'influence du marché dans le socialisme devraient être interprétées en partant du système sous sa forme pure.

Dans la seconde section de l'article on analyse l'évolution de la structure de l'économie socialiste et on montre la tendance de l'expansion du secteur socialiste qui réduit les formes non-socialistes de l'activité économique dans la plupart des pays socialistes aux phénomènes d'une importance relativement insignifiante. En considération du fait que, malgré cela, les rapports de marchandise et le marché, loin de disparaître, s'étendent et s'intensifient justement ces dernières années, l'auteur conclut que c'est une preuve empirique que les explications de la nature de marchandise de l'économie socialistes sur la base des phénomènes de caractère non-socialiste sont mal fondées.

Dans les sections finales de son travail l'auteur exprime l'avis que l'expérience de tous les pays socialistes a démontré jusqu'ici d'une façon incontestable que la production des marchandises et l'échange n'existaient pas fortuitement ou bien comme résultat de l'action des phénomènes extérieurs (non-socialistes), mais qu'ils avaient leur racine dans les rapports socialistes eux-mêmes. Bien que cette attitude change, dans une certaine mesure, le concept théorique du système économique socialiste, elle est scientifiquement fondée, car elle repose sur les lois objectives de l'évolution de la société socialiste et, en tant que telle, elle est aujourd'hui plus ou moins adoptée dans la plupart des pays socialistes. De ce point de vue, le renouvellement et le maintien de la conception sur les formes non-socialiste de l'activité économique comme base de la production des marchandises et de l'échange dans la science économique contemporaine, peuvent être expliqués, selon l'auteur, uniquement par la présence d'importants éléments du dogmatisme dans la théorie économique du socialisme.